

*Куцїй М. С.,**старший викладач кафедри основ контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності Національної академії Служби безпеки України*

ПРИНЦИПИ ЗВ'ЯЗКУ В КОНФІДЕНЦІЙНОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ

Анотація. Статтю присвячено принципам зв'язку суб'єктів конфіденційного співробітництва. За результатами дослідження законодавчих джерел визначено розуміння правових принципів у конфіденційному співробітництві. Розглянуто взаємозв'язок принципів зв'язку в конфіденційному співробітництві з принципами оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. На основі дослідження літературних джерел принципи конспіративності, стійкості, своєчасності, безпечності та надійності зв'язку оперативних підрозділів і конфідентів визначаються як правові принципи, що вироблені та встановлені оперативною практикою, закріплені підзаконними нормативними актами, які регулюють правові відносини, що виникають у процесі конфіденційного співробітництва. Принципи оперативно-службової діяльності оперативних підрозділів Служби безпеки України є першоосною принципів зв'язку суб'єктів конфіденційного співробітництва. Зв'язок як соціальна система формується з підсистем «комунікація» і «контакт» на основі взаємодії суб'єктів конфіденційного співробітництва. Новелою цієї статті є те, що комунікаційні принципи (а саме: конспіративність, стійкість, своєчасність, безпечність та надійність зв'язку) оперативних підрозділів і конфідентів уперше в теорії оперативно-розшукової діяльності визначаються як правові принципи. Автором сформульовано й обґрунтовано концептуально важливі для теорії та практики конфіденційного співробітництва поняття і висновки, які відмінні від прийнятих у теорії раніше. Зокрема, з позицій практичного підходу сформульовано розуміння діяльності оперативного підрозділу спецслужби як феномена юридичної діяльності, спрямованого на виконання завдань оперативно-розшукового і контррозвідувального законів та кримінального провадження. Для визначення шляхів вирішення цієї триєдиної задачі потрібні правові норми або принципи. Отже, оперативна практика повинна визначатися з правовими наслідками таких пріоритетів діяльності для суб'єктів зв'язку в конфіденційному співробітництві.

Ключові слова: конфіденційне співробітництво, оперативно-розшукова діяльність, оперативно-службова діяльність, оперативний підрозділ Служби безпеки України, принцип, правові принципи, принципи зв'язку в конфіденційному співробітництві.

Постановка проблеми. Оперативні підрозділи (далі – ОП) Служби безпеки України (далі – СБУ) з метою вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) і кримінального провадження використовують на засадах добровільності та конспіративності конфіденційне співробітництво (далі – КС) з повнолітніми дїездатними особами, мовою наукової літератури – конфідентами [1–4; 5, с. 511–512].

Оперативний підрозділ – це насамперед соціальна організація. Вона, за багатьма визначеннями, є видом співпраці двох чи більше людей, що є з їхньої сторони усвідомленою, навмисною дією, яка має загальні цілі [6].

Зв'язок передусім є обміном інформацією в системі управління [7], тобто зв'язок також є соціальним системним явищем: там, де є зв'язок, там присутня система, і навпаки – де є система, там присутній зв'язок, для організації якого необхідно використати не менше двох елементів або підсистем, наприклад, конфідента і ОП у системі КС.

У навчально-науковій літературі, що дісталася у спадок, поняття «своєчасність», «стійкість», «надійність», «конспіративність» зв'язку суб'єктів КС трактуються як перевірені оперативною практикою вимоги до нього [8].

Пам'ятаючи, що принципами будь-якої діяльності є керівні положення, сформульовані у вигляді певних правил, на яких вона базується, або наукові начала, основа, від якої не відступають [9], уявляється найімовірнішим припустити, що означені вимоги до організації зв'язку в КС і є його принципами.

Однак сьогодні принципи забезпечення зв'язку суб'єктів КС не визначені у наукових джерелах та не знайшли відображення у вітчизняних законодавчих актах. Законодавець також не визначає по відношенню до принципів зв'язку їхню першооснову – принципи КС, що вказує на актуальність предмету дослідження у цій статті. Водночас тлумачення поняття «зв'язок» (у розумінні цього слова як спілкування, засобу спілкування на відстані; ділових, офіційних відносин; суспільних стосунків; співвідношення між різними явищами й т. ін.) у чинних законодавчих актах держави також не міститься. Щодо принципів конфіденційного співробітництва в юридичній літературі існує чимало дефініцій. Вищенаведеним зумовлюється необхідність визначитися з першопринципами, з яких виникають керівні положення та наукові начала забезпечення зв'язку в КС.

Висвітлення означених питань і є **метою статті**, оскільки зв'язок конфідента і оперативного підрозділу є базовим елементом організаційно-правової конструкції конфіденційного співробітництва.

У системі органів державної безпеки окремим теоретичним і практичним питанням забезпечення зв'язку в КС присвячені праці (переважно закритого характеру) В.Ф. Блінкова, О.Д. Довганя, І.М. Дралоюка, О.С. Войтюка, А.А. Волкова, Н.С. Гаврілова, С.О. Климчука, Є.П. Коноплева, С.В. Корнакова, О.А. Коцюби, В.П. Куліша, Р.О. Курка, В.Є. Курдакова, О.Р. Лебедева, І.В. Логінова, Д.С. Мельника, С.В. Мельника, С.А. Наумока, В.М. Панченко, А.С. Пашкова, В.Г. Пилипчука, В.Б. Попутнікова, В.П. Тарасова, Е.О. Толочкєєва,

М.Я. Стрипка, Р.А. Фролова та ін. У роботах указаних науковців спостерігається як незмінний підхід до вимог організації зв'язку суб'єктів КС конспіративність, стійкість, своєчасність (інша варіація, що зустрічається в літературі – це безпечність, надійність, своєчасність).

Результати дослідження наукових напрацювань щодо принципів ОРД та контррозвідувальної діяльності (далі – КРД), принципів у сфері КС, їх історико-філософської генези надали можливість О.Р. Лебедєву, С.О. Климчуку і А.С. Пашкову дійти висновку, що у контексті організаційних і практичних аспектів у зазначеній сфері принцип повинен відображати потреби розвитку сфери КС; базуватися на його закономірностях як процесі діяльності; виконувати роль регулятивного засобу, який дозволяє орієнтуватися в ситуаціях, що виникають у разі зміни обстановки, виконання завдань ОРД і КРД тощо. Як слушно зазначають ці дослідники, «опора на принципи особливо необхідна у нетипових ситуаціях, в яких розроблення та ухвалення відповідного рішення ускладнено через відсутність нормативно-правової регламентації» [10].

Виклад основного матеріалу. Словник іноземних слів трактує «принцип» (лат. *principium* – основа) вихідним положенням теорії, основним правилом діяльності організації, внутрішнім переконанням людини, основою пристрою, основою дії машини [11]. В оперативно-службовій діяльності (далі – ОСД) Служба безпеки України дотримується принципів поєднання єдиноначальності та колегіальності, гласності й конспірації [3]. Ці принципи, на наш погляд, відносяться до окремих видів правової (правотворчої, правоохоронної тощо) діяльності (зокрема, принципи правосуддя, досудового розслідування) та принципів правової діяльності окремих державних органів. СБУ є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями [3], тому, на нашу думку, спеціальний статус суб'єкта правоохоронної діяльності впливає на принципи, якими він користується у цій діяльності. Ось, наприклад, для порівняння: серед інших основних правил діяльності оперативних підрозділів Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) є принципи безперервності; поєднання гласних, негласних та конспіративних форм і методів діяльності; єдиноначальності, колегіальності під час розроблення важливих рішень. ДПСУ є правоохоронним органом спеціального призначення [12].

Отже, визначимось з основами забезпечення зв'язку в КС через принципи правової діяльності. З наукової літератури відомо, що основи діяльності окремих державних органів зустрічаються в групі т. зв. юридичних (частіше в наукових працях використовується термін «правових») принципів.

А.М. Колодій до найсуттєвіших ознак принципів права відносить їхню регулятивність. На його думку, «<...> принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий, владний характер. При цьому такий характер стає притаманним як безпосередньо нормам-принципам, так і принципам, які виводяться з норм...» [13, с. 43]. Учений слушно підкреслює історичний і абстрактний характер принципів права та згадує два способи матеріалізації цих принципів у праві: текстуальне та змістовне закріплення. Зупинимось на змістовному закріпленні – виведенні принципів права зі змісту нормативно-правових актів. А.М. Колодій диференціює загальноправові принципи на загальносоціальні та спеціально-юридичні (системні і структурні). Принципи

системи і структури права, що змінюються на принципи правоутворення, правореалізації та правоохоронні, на його думку, можна назвати принципами правового регулювання [13, с. 43].

У контексті вищенаведеного, зокрема згаданого існування в нетипових ситуаціях ускладнень у прийнятті управлінських рішень [10], вважаємо за доцільне дотримуватись поглядів щодо віднесення вихідних ідей, які впроваджені оперативною практикою до правової системи та функціонують у вигляді її організаційної компоненти, до групи принципів правового регулювання. Сутність і призначення такого правового принципу полягає в отриманні адекватного втілення у правовідносини сторін відповідно до специфіки оперативної роботи та в обсязі й за формою, що дозволять досягнути гранично повної об'єктивізації цих правовідносин у суспільстві (у нашому випадку – у правовідносинах ланки «ОП – конфідент»). Але породжена практичним досвідом така провідна ідея, більш за все, суб'єктивна за походженням, тому вона має отримати об'єктивне втілення у відповідних сферах суспільних відносин. Отже, за критерієм *закріпленості* (принципи права) або *не закріпленості* (правові принципи) основоположних засад у нормативно-правових актах визначається належність принципів до тієї чи іншої їх групи. Наведений підхід трактування принципів права та правових принципів висвітлений у працях О.В. Скурко [14]. За цим підходом принцип права визначається як нормативно закріплені базові ідеї, що позитивуються нормами-принципами, які не мають самостійного значення та/або «виродженої» норми права, гіпотеза і санкція якої визначається іншими нормами права (у цьому випадку – загальний принцип права) чи нормами декількох його галузей (міжгалузевий принцип права), або нормами в окремій галузі (галузевий принцип права). Іншими словами, норма-принцип, що позитивує принцип права, має лише диспозицію та слугує доповненням іншої норми (суть нормативної статті), тобто норма-принцип виконує лише допоміжну функцію [14, с. 57; 15]. Важливо, на наш погляд, згадати, що правові (юридичні) принципи ще використовують у випадках, коли необхідно їх відмежувати від інших принципів тієї чи іншої правоохоронної сфери (наприклад, принципи ОРД СБУ, принципи ОРД ДПСУ тощо). В ОСД оперативні підрозділи СБУ враховують не лише правові, а й організаційно-управлінські принципи (наприклад, екстериторіальний принцип [16], принцип дотримання дисципліни, принцип професіоналізму та компетентності або «принцип стійкості у роботі» [17]). Але у будь-якому співвідношенні вчені стверджують, що правовий принцип завжди буде ширший за принцип права.

У контексті викладеного досягнемо дійсно аксіоматичний факт, що лише в системі СБУ конфіденційне співробітництво може водночас сприяти ОП як у виконанні письмових доручень слідчого, тобто ходу негласних слідчих (розшукових) дій (НС(Р)Д), так і у вирішенні завдань ОРД і КРД (ст. 8 Закону [3], ч. 3 ст. 5 і п. 4 ст. 7 Закону [2], ст. 11 Закону [1]).

На нашу думку, КС як засіб спеціального суб'єкта ОРД/КРД породжує новий правовий принцип – *принцип взаємодії застосування вироблених оперативною практикою основоположних засад суспільних відносин у галузі ОРД та КРД, якщо одним із суб'єктів цих відносин є оперативний підрозділ Служби безпеки України*. Іншими словами, завдяки універсальності статусу ОП СБУ як суб'єкта ОРД і КРД (статусу владного

суб'єкта в досудовому розслідуванні в ОП немає відповідно до ч. 1 ст. 41 КПК України), конфідент може одночасно діяти в інтересах кримінального провадження та (або) виконувати завдання по лінії ОРД чи КРД. Унаслідок цього ОП у ході ОСД, особливо в нетипових ситуаціях, має доцільно використовувати окремі з принципів ОРД і КРД, зазначені у вітчизняних законодавчих актах.

Ці вихідні положення як норми-принципи закріплені в оперативно-розшуковому (стаття 4) і контррозвідальному (також ст. 4) законах [1; 2] і складаються із: верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини (3 принципи ОРД) та законності, поваги і дотримання прав та свобод людини і громадянина; позапартійності; безперервності^{*1}; конспірації^{*2}; поєднання гласних та негласних форм і методів діяльності^{*3}; комплексного використання правових, профілактичних та організаційних заходів^{*4}; адекватності заходів щодо захисту державної безпеки реальним і потенційним загрозам^{*5}; взаємодії з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами^{*6}; підконтрольності та підзвітності відповідним органам державної влади в межах, передбачених законом (10 принципів КРД). У кількісному вимірі співвідношення норм-принципів КРД до норм-принципів ОРД у цих законодавчих актах визначається як 10:3.

При цьому соціальний зміст трьох норм-принципів ОРД збігається зі змістом трьох норм-принципів КРД та спрямовується до загальноєвропейських принципів права, до яких входять: верховенство права Євросоюзу над національним правом, субсидіарність, юридична визначеність, конфіденційний обмін інформацією між юристом та його клієнтом (юридичні привілеї) та інші.

На наш погляд, якщо віднести конспіративність, стійкість, своєчасність, безпечність і надійність зв'язку суб'єктів КС до основних принципів однорідних суспільних відносин ланки «ОП – конфідент» у поєднанні з іншими, передусім організаційно-управлінськими принципами діяльності цієї соціальної ланки, то утворюється група вихідних, основоположних начал, які визначають сенс, зміст діяльності заснованих на праві суб'єктів конфіденційного співробітництва. Іншими словами, конспіративність, стійкість, своєчасність, безпечність і надійність зв'язку суб'єктів КС набувають статус правових принципів інституту конфіденційного співробітництва в ході актуалізації зв'язку в КС як одного зі знарядь досягнення мети завдань НС(Р)Д, ОРД СБУ та КРД.

Отже, норми-принципи КРД (відмічені позначками^{*1-6}) визначають сенс і зміст цієї діяльності в окремій галузі (підгалузі), права та у взаємозв'язку з ними (в їх підпорядкуванні) знаходяться означені правові принципи інституту КС. Завдяки спеціальному призначенню оперативний підрозділ СБУ під час вирішення через КС завдань ОРД, (НС(Р)Д) користується принципами контррозвідальної діяльності: безперервності; конспірації; поєднання гласних та негласних форм і методів діяльності; комплексного використання правових, профілактичних та організаційних заходів та їх адекватності реальним загрозам; взаємодії з державними органами, юридичними та фізичними особами. Конспіративність, стійкість, своєчасність, безпечність і надійність зв'язку суб'єктів КС будується оперативним підрозділом вітчизняної спецслужби скрізь призму вказаних галузевих принципів діяльності.

При цьому формулювання галузевого правового принципу або принципу правового інституту може не трансформуватись у конкретну норму, а розповсюджуватись на декілька норм та через них упроваджуватись до оперативної практики, тобто крім норм-принципів, утворюється група *принципів із правових норм*. Ці принципи зумовлюються методом регулювання. Водночас диспозитивність або імперативність їх регулювання не отримують прямого нормативного закріплення, але ці принципи існують «між строк» (з аналізу тексту), тобто вони присутні в нормативних документах, передусім у вигляді вимог внутрішніх відомчих інструкцій, настанов (у нашому випадку – в наказних вимогах, що регулюють загальну організацію зв'язку суб'єктів КС).

Виходячи, на наш погляд, з аналізу законодавчих вимог (зокрема, щодо конспірації, поєднання гласних і негласних методів в оперативній діяльності, комплексного використання організаційних заходів та їх адекватності реальним загрозам і т. ін.), принципи зв'язку в КС витікають із цих та інших норм права, хоча законодавчо і не закріплюються. Ці правові принципи, за безумовного існування в оперативній практиці загального підходу до їх застосування, все ж розраховані на «часткове», «штучне» використання, передусім у нетипових ситуаціях, щоб запобігти настанню негативних наслідків для суб'єктів КС.

Наприклад, один із героїв відомого екранізованого роману, професор Плейшнер, у минулому столітті у швейцарському Берні на Квітковій вулиці понехтував напрацьованим оперативною практикою порядком відвідування конспіративної адреси. Обов'язок зв'язківця резидента вимагав від професора впевнитись у відсутності на квартирному підвіконні адреси горщика з геранню – сигналу щодо небезпеки. Однак набутої рефлекторної реакції на подібні умовності, яка у професійного розвідника виробляється роками, в Плейшнера не було, що коштувало йому життя.

На нашу думку, спілкування суб'єктів КС за принципом підпорядкованості зверху донизу складається з таких елементів: *зв'язок – комунікація – контакт*. Завдяки явищу *комунікаційної взаємодії* [18, с. 16] два останні елементи трансформуються у зв'язок конфідента і ОП, тобто перетворюються у вищу форму КС – ділове, регулярне, надійне і конспіративне спілкування його суб'єктів. Їхній обмін оперативною інформацією в інтересах ОРД, КРД і кримінального провадження є міжособистісним комунікаційним процесом, суттєвою ознакою якого є взаємодія [18, с. 17] уповноваженого органу з дієздатною повнолітньою особою з дотриманням принципів поєднання єдиноначальності та колегіальності, гласності й конспірації.

Висновки. Конспіративність, стійкість, своєчасність, безпечність і надійність є орієнтирами і пріоритетами побудови зв'язку в КС, тобто її організаційними початками разом із принципами ОСД СБУ та управлінськими принципами соціальної організації, до якої належить оперативний підрозділ.

Зв'язок суб'єктів КС є соціальним продуктом їхньої взаємодії та фундаментом конфіденційного співробітництва як спільних негласних дій ОП і конфідента в інтересах кримінального провадження, ОРД і КРД.

Вказані принципи зв'язку є правовими принципами, що утворюються з оперативної практики і норм-принципів оперативно-розшукової та контррозвідальної діяльності, оскільки

КС спрямоване на досягнення мети ОРД і КРД, кримінального провадження та вирішення завдань ОСД СБУ.

Принципи конспіративності, стійкості, своєчасності, безпечності та надійності зв'язку в КС як фундаментні складники цього соціального явища потребують подальшого наукового пізнання на предмет з'ясування наявності протиріч між цими принципами під час їх застосування в організаційно-управлінській конструкції конфіденційного співробітництва.

Література:

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 10.12.2019).
2. Про контрозвідувальну діяльність : Закон України від 26 грудня 2002 р. № 374-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15> (дата звернення: 10.12.2019).
3. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 10.12.2019).
4. Салтиков С.М. До питання процесуального оформлення слідчим конфіденційного співробітництва в кримінальному провадженні. *Науковий збірник ДНУ ім. О. Гончара*. 2017. Вип. 6. Т. 1. С. 128–132.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / В. Я. Тацій та ін. Харків, 2012. Т. 1. 877 с.
6. Гибсон Дж. Организации: поведение, структуры, процессы. Москва, 2000. 212 с.
7. Шолудько В.Г., Саулов М.Ю., Вакуленко О.В. Організація військового зв'язку : навч. посібник. Київ : ВІТІ, 2017 р. 282 с.
8. Контрразведывательный словарь. Москва, 1972. 371 с. URL: https://vk.com/doc41072062_187231293?hash=932cfaf9d53cd8febc&dl=72886452c9ba8a9fd9/ (дата звернення: 10.12.2019).
9. Толковый словарь живаго великорусского языка В.И. Даля. Москва, 1863. 897 с. URL: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=33183> (дата звернення: 10.12.2019).
10. Лебедев О.Р., Климчук С.О., Пашков А.С. Становлення і розвиток принципів конфіденційного співробітництва: історико-філософські аспекти. *Збірник наукових праць НА СБ України*. 2013. Вип. 46. С. 162–168.
11. Словарь иностранных слов и выражений / ред. совет : Л.Н. Смирнов (гл.). Москва : Астрель, 2004. 778 с.
12. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15> (дата звернення: 10.12.2019).
13. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
14. Скурко Е.В. Правовые принципы в правовой системе, системе права и системе законодательства: теория и практика. *Правоведение*. 2003. Вип. 2. С. 55–61.
15. Комиссаров А.В. Правовые принципы деятельности внутренних войск МВД России (теоретико-правовой аспект) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Санкт-Петербург, 2015. 216 с.
16. В.І. Гусев, Ю.О. Пилипенко. Військова контрозвідка – гарант безпеки і боєздатності Збройних Сил України. *Збірник наукових*

праць Національного університету «Львівська політехніка». 2006. Вип. 3. С. 130–133. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/30914/1/22.pdf> (дата звернення: 10.12.2019).

17. Резнікова О.О., Місюра А.О. Щодо імплементації положень закону України «Про національну безпеку України» у частині реформування Служби безпеки України: Анотація / Відділ проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень. 2018. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Reznikova_Misiura-eb7b9.pdf (дата звернення 10.12.2019).
18. Куцій М.С. Засоби приватного спілкування в інтересах кримінального провадження. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. Київ, 2018. Вип. 2 (24). С. 13–19.

Kutsii M. Principles of communication by the confidential collaboration

Summary. The article is devoted to principles of the connection of subjects of the confidential collaboration. Understanding the essence of the Law Principles of the confidential collaboration is important to form a law basis. In the article the author considers the content of the relationship between principles of the connection by the confidential collaboration and principles of the operative-investigating and counterintelligence activities. Based on the research of literature sources the principles of the conspiracy, persistence, timeliness, security and safety of communication by the operative units and confidantes, is defined as the Law Principles produced and established by the operative practice, fixed by the secondary legislation, which regulates legal relations, arising in the process of confidential collaboration. Principles of the operational and service activities of Security Service of Ukraine operative units were the bedrock of the Law Principles of confidential collaboration. The connection forms a communication and contact as a subsystem of the social system which based on the alliances of actors of the confidential collaboration. All these communication principles of confidential collaboration by the operative units and confidantes (are the following: conspiracy, persistence, timeliness, security and safety), were innovations constituted as Law Principles in this article. The author formulates and substantiates a number of conceptually important for the confidential collaboration theory and practice concepts and conclusions that are different from commitments as before. In particular from the point of view of the practical approach of the activity understanding of the special service, formulated from the standpoint as a phenomenon of a judicial type of activity, which aimed to meet the objectives of exercise operational-search and counterintelligence activity Acts and criminal proceedings. Legal rules or principles have been declaring place to achieve that threefold aim. Consequently operational practices should identify the legal effects of such priorities for the connection by the confidential collaboration.

Key words: confidential collaboration, operational-search activities, operational and service activities, Security Service of Ukraine operative unit, a principle, Law Principles, principles of the connection by the confidential collaboration.